

черкаськіє» проникали у належні їм уходи, боброві гони та рибальські угіддя. Глава держави направив до черкаського старости грамоту, в якій заборонив черкаським промишляти у значених землях [15, 188; 20, 165–166]. Та це не вплинуло на перебіг подій. Більше того, замішаним у цьому конфлікті, як виявилось, був сам О. Дашкович, котрий, за свідченням ченців, «озера, затони і боброві гони у нихъ поотнималъ» на землях, що тяжіли до селища Клемятин [21, 44; 22, 1–2; 23, 114–115]. Король після чергової скарги з монастиря в 1531 р. надіслав нову грамоту з категоричним наказом старості припинити свавілля [24, 601]. Очевидно, й це не вирішило проблеми, оскільки 1532 р. О. Дашкович отримав ще один лист «съ запрещениемъ вступать ему въ урочища Климьтинские» [15, 219; 24, 165]. Однак і після цього конфлікт не вичерпався. У 1544 р. черкаський і канівський староста О. Горностаї, реагуючи на наступну скаргу ігумена Київського Пустинно-Микільського монастиря, видав новий документ. У ньому монахам надавалося право володіти «урочищами и уходами по Днепру, с бобровыми гонами и рыбною ловлею», визначалися межі монастирських земель і наголошувалося на забороні черкаським боярам, міщанам і козакам вести там промисел [18, 1–2зв.]. Такі ж зловживання стосовно маєтних володінь того ж таки монастиря мали місце не лише з боку черкаських і канівських старост, а й київського воеводи [25, 1–2; 26, 1–2].

Інкли старости намагалися накласти адміністративну зверхність на розташовані в межах повіту маєтності. Так, із початку 30-х рр. XVI ст. селище Яцькове (Тясмино) належало Яцьку Тимкевичу, але згодом спустіло. Цим скористався черкаський староста (ймовірно, А. Пронський), щоб підпорядкувати селище замковій адміністрації. Щоправда у цю справу втрутився король, розпорядившись 1544 р. повернути незаконно захоплену власність її господареві [27, 342]. Зловживання місцевої адміністрації спостерігалися також і в експлуатації придніпровських угодів, що перебували в користуванні черкаських міщан.

Таким чином, дотримання правопорядку на теренах Черкаського й Канівського повітів (староств) було компетенцією насамперед місцевих урядовців. Складність цієї справи полягала в тому, що старости мали перейматися безпекою не лише мешканців повіту, а й іноземців, передусім послів та купців. Проте, й самі старости не завжди були взірцем доброчесності, що засвідчують їхні зазіхання на чужі маєтності, причетність до нападів на татарські та турецькі торгові каравани, дипломатичні місії тощо.

1. Любавский М.К. *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского статута.* – М., 1892.
2. Довнар-Запольский М.В. *Украинские староства в первой половине XVI в. // Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов (далі – Архив ЮЗР).* – К., 1907. – Ч. 8. – Т. 5.
3. Клепатский П.Г. *Очерки по истории Киевской земли.* – Т. 1: *Литовский период.* – Одесса, 1912.
4. *Архив ЮЗР.* – К., 1867. – Ч. 7. – Т. 1.
5. *Архив ЮЗР.* – К., 1907. – Ч. 8. – Т. 5.
6. *Книга Посольская метрики Великого княжества Литовского.* / Изд. М. Оболенским и И. Даниловичем. – М., 1843. – Т. 1.
7. Грушевський М.С. *Історія України-Руси.* – К., 1995. – Т. 7.
8. *Сборник Императорского Русского Исторического общества.* – Т. 35. – СПб., 1848.
9. *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie.* – Т. IV. – Lwow, 1890.
10. Яковлев А. *З історії реєстрації українських козаків в 1-й пол. XVI віку. Додатки.* – К., 1907.
11. *Архив ЮЗР.* – К., 1883. – Ч. 3. – Т. 1.

12. *Lietuvos Metrika (Дані – LM).* – *Knyga Nr 6 (1494–1506).* – Vilnius, 2007.
13. *LM.* – *Knyga Nr 25 (1387–1546).* – Vilnius, 1998.
14. *LM.* – *Knyga Nr 15 (1528–1538).* – Vilnius, 2002.
15. *Акты, относящиеся к истории Западной России.* – Т. 2. – СПб., 1848.
16. Грушевський А.С. *Города Великого княжества Литовского в XIV–XVI вв. Старина и борьба за старину.* – К., 1918.
17. *Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАУК).* – Ф. 220. – Оп. 1. – Спр. 662.
18. *ЦДАУК.* – Ф. 131. – Оп. 33. – Спр. 1.
19. *ЦДАУК.* – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 1926.
20. *Архив ЮЗР.* – К., 1905. – Ч. 8. – Т. 4.
21. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией.* – СПб., 1863. – Т. 1.
22. *ЦДАУК.* – Ф. 220. – Оп. 1. – Спр. 12.
23. *Мариновський Ю.Ю. 3 історії села Жовнине в XVI–XVIII ст. // Укр. істор. журн.* – 1987. – № 7.
24. *Петров Н. Описание рукописей церковно-археологического музея при Киевской духовной академии.* – К., 1879. – Вып. 3.
25. *ЦДАУК.* – Ф. 220. – Оп. 1. – Спр. 14.
26. *ЦДАУК.* – Ф. 220. – Оп. 1. – Спр. 16.

С. А. Кісіль

ГРЕКО-СЛОВ'ЯНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ТРАДИЦІЯ ТА ВИКЛИКИ НОВОГО ЧАСУ

Всесвітня історія доводить полісистемність цивілізацій, їх традицій, відкриваючи можливість засвоєння їх неоднозначного досвіду. «Справжня історія учить виживати» – підкреслював М. Чмихов [1], вказуючи на віру і мову предків як обереги. Закон спасіння через історію греко-православної слов'янської традиції, духовні виклики сучасності шукав непересічний філософ С. Кримський. Гідно представляючи коріння, потенціал модерної української культури згадані автори залишили комплекс проблем планетарного прогресу, людинознавства. Продуктивний матеріал для розгляду актуальних і складних дискурсів дають синкретичні культури, перехідні епохи. Своєрідним тестом для істориків, гуманітаріїв не випадково залишається історична природа Стародавньої Греції, її культура, античні ремінісценції нового часу на терені Східної і Західної Європи.

Антична Греція за динамікою історичного життя не випадково передала нам в якості інтелектуальної естафети умови, шляхи культурного виживання, цивілізаційного сходження. Класична культура Еллади залишається зрозумілою скоріше за своїми зовнішніми характеристиками, ніж за своєю внутрішньою сутністю. Тільки знання її історичної природи, характерних рис як стадійних, так і світоглядних розкриває особливий зміст культурних досягнень, дозволяючи переглянути оцінки епохи першовитоков, відкриттів в царині не тільки матеріальній, суспільній, але й духовній. У силу різних причин історичний досвід пізнання світу, співіснування макро і мікро Природи дійшов до нас в першу чергу у формі міфологічно-символічної пам'яті.

Маємо особливу за формою та змістом культурну естафету. За умовною її алегоричністю розкривається символічна багатозначність осьових закономірностей, матричних кодів життя. Завдяки їм розуміємо, чому на батьківщині Геродота історія перекладалася як природа. Звідси прагнення розплутати спіралі різних традицій, особливих виборів, зокрема сил, які дають або стримують свободу людини [2, 110]. Територіально й історично Еллада проросла на перетині культур Сходу, Свразії та Егеїди. Катастрофічність виживання, терпіння, протести людини врешті породили Слово. Історичний

синкретизм грецької міфології, її епілекси-значення ввібрали література, історія, досвід колективного життя тих, хто хотів і міг духовним, розумним словом, знаком осмислити досвід чужий і свій, зокрема щоб допомогти і нам.

Багатство, драматизм природного історичного досвіду південно-західного регіону євразійського простору очевидні. Його неповторні ритми, кольори, долі тих, хто навчився перемагати себе, відбилися в лексичному багатстві індоевропейців і вимагають розуміння своїх духовних приматів. Першородне, давньогрецьке визначення релігії в цьому відношенні глибинне: вроджене відчуття органічного взаємозв'язку людини із світом, світостворюючими силами. Не випадково є форма його історичного збереження. Що стосується пояснень, то вони постраждали не тільки від таємниць екзогетики [3, 141], але й від спекулятивності людських намірів.

Якраз нова доба європейської історії, маючи повчальний досвід вже пізньоантичного часу, вказала схильність поспішати окультурювати природу зовнішню і відставати з реалізацією програми “*Studia humanitatis*”. Звертає на себе увагу складне пересічення проблем економічного, політичного, загально-культурного розвитку і своєрідна міра-плата в царині духовній, глобально-історичній.

Міфологічна і писемна спадщина Еллади як метафізична, онтологічна, ноосферна пам'ять, енциклопедія історичного життя вимагає особливих вимірів, відповідних критеріїв, акцентів, головним з яких є свідоме духовне сходження до законів спасіння, збереження життя. Вони допоможуть розчистити від статистичної інформації, упередженості першородне значення вузлових онтологічних понять, безцінний досвід, вистражданий нашими предками, феноменальні можливості Природи великої і малої, повчальні уроки їх співіснування: Закони агону мають свою вперту логіку і, без сумніву, різних домінують. Несправедливим є те, що право самої участі в його змаганнях отримали не всі народи і це право у них відібрала не історія, а історики. У зв'язку з цим, класична антична спадщина давно стала засобом як спекуляції, так і етнічної ідентифікації, самопізнання. Духовні пам'ятки традиційної доби зберегли історію народження народів, їх випробування рабством зовнішнім і внутрішнім. Вони донесли до нас не випадкові перемоги малих держав над великими, доводячи умовність категорії сили.

Умовою емансипації особистої, колективної, територіально-державної виступала перемога над теоцентризмом. Сенс історії як науки полягає, можливо, саме в тому, що, гортаючи кадри чергових переходів колективного життя вже пізніше, розуміємо їх незворотні наслідки. Однак окремі учасники тих подій, спираючись на знання класичної історії, розуміли, що мова йде про перевернуту піраміду – ієрархію законів природних, божих, соціальних. Цим самим в історію входила гола динаміка агресивної волюнтаристсько-мілітарної потуги, яка лише задля своїх “позасвітоглядних” цілей одягала ті чи ті релігійні шати. Із господарства Бога природа у всіх своїх виявах переходить у господарство людини [4, 16].

Висока ідея Бога, яка ніколи не залишала свідомість загальнолюдських предків, ховається в кантатах Баха, як мати і батько дивляться на нас з полотен майстрів Відродження, які були впевнені, що особливим засобом захисту життя Бог обрав красу, як партію світла та милосердя.

Драматизм взаємодії людини з Природою, подібними собі і, врешті, з собою, актуалізує методологію трансформації традиційної системи цінностей в модерну на терені Західної і Східної Європи. Україна була і залишається не тільки географічною, але й культурно-історичною ланкою, яка їх з'єднує. Через типологізацію, порівняння проектів удосконалення суспільного, особистого

життя людини XVII ст. є можливість як етнічної ідентифікації у цивілізаційному поступі сучасної епохи, так і поглибленого розуміння його змісту у ноосферно-гуманістичних вимірах XXI ст.

Джерела переконують, що зіткнення “старини і новизни” набувало драматичної конфронтації в різних сферах суспільного життя того часу. Утвердження світської освіти, експериментальної науки наштовхувались на проблеми віри і знань – догримання закону спасіння, громадянської самоорганізації, повноваження – “свещенства і царства”.

В царині міжнародній – на можливість співіснування держав етнічно-суверенних та імперських, а по-суті суперництва за ресурси, в умовах наростаючої їх глобалізації, згасання духовної ноти італійського гуманізму до якої більшість населення, затиснуте умовами виживання, культурною незрячістю, дорости не могло, а елітна меншість, яку поглинала спокуса принад нового життя, не хотіла її чути разом з плачами жертв таких “неофітів”, як О. Кромвель. Криваві європейські революції XVII – XVIII ст. не дозволяють замаскувати соціологічними штампами світоглядні парадигми, які набули характеру зловісних бумерангів. Ренесанс як мобілізація свого і чужого історичного досвіду на зламі різних способів життя не міг не породити полемічну літературу в буквальному розумінні цього слова. Непересічні мислителі України, Білорусі й Росії цього часу не випадково своєрідним інтегралом теорії і практики життя визнали освіту. Соціальна, езотерична історія нового часу вимагає переосмислення полемічної літератури, яка підняла ті проблеми, що мали стримати повинь культурного динамізму, від спрощеного розуміння Природи великої і малої, передбачаючи плату за черговий сплеск свободи, – самотність божевілля, хаос егоїстичних інтересів, вульгарність, абстраговані від більш життя поняття, їх лукаві маніпуляції.

Особливою концептою історичного мислення духовних, культурних діячів того часу була релігія. З. Копистенський, І. Вишенський, їх однодумці усвідомлювали, що давньогрецьке і давньолатинське словникове визначення релігії сфокусувало не тільки стадійну, але й світоглядну парадигму традиційної і новоевропейської поведінки людини в природному, соціальному середовищі, деформуючи її майбутнє. Глибина, ідентифікація національної пам'яті цього часу неможлива без подолання спеціалізації – ізоляції гуманітарних наук, абсолютизації раціонально-експериментальних критеріїв культурного прогресу. Адекватно оцінити результативність останнього не дозволяє “розірваність” мотивів діяльності, творчості людини, які залишаються архетипними [5, 14 – 17] чи секуляризованими в розумінні “грекофілів” і “лагинствующих”.

Оцінка останніх гуманітарною літературою, в тому числі українською, не завжди є об'єктивно справедливою. Грекофіли – “зайди”, “схоласти” як ознаки консерватизму мислення, соціального пристосування і це при тому, що їх науковий доробок отримав визнання як на Заході, так і на Сході. В зв'язку з тим, що релігійно-духовна складова культурної еволюції “випала” з поля зору історичних дискурсів, позиція “грекофілів” у викликах нового часу заслуговує на окрему увагу. Автори лексикографічних праць зростали під сигнатурою Софії, Пересопницького євангелія, освітнього ренесансу України рубежу XVI – XVII ст.

Програми братських слов'яно-греко-латинських шкіл, Острозької, Києво-Могилянської академії свідомо трималися історичного коріння греко-слов'янської православної цивілізації, законів її спасіння [7]. Вони краще своїх нащадків розуміли історичну природу

Еллади – першого європейського народу, його культурний феномен, визнаючи і своїх предків його творцями, хранителями. Як і нові люди Західної Європи вони звернулися до уроків найтравалішої епохи – Античності. Змістом цих уроків для них були наслідки попередніх витків культурної еволюції. Вони давали підстави для оптимізму в оцінках трудової, полісно-громадянської діяльності людини. Водночас болючі явища кризи античного полісу, жорстокі війни, рабство, неминуче ставили проблему духовної відповідальності людини за свою творчість.

Драматичною обставиною історичної долі України була суперечливість релігійно-етичних і суспільно-політичних орієнтирів її західних і східних сусідів-братів. Саме в XVII ст. її розвинута історично, культурно більшість гідно відповіла на виклики нового часу. Як суб'єкт європейської історії Україна змогла довести Соборністю, освітою свою соціальну, культурну повноцінність як народу, здатного зберігати і розвивати загальнолюдські цивілізаційні надбання. Потребу в культурно-державній, соборній консолідації як засобу етнічного виживання, захисту на українських землях усвідомили в першу чергу представники полісного (міського середовища), які промовисто назвали себе братствами.

Польська шляхта скористалася силою своєї держави, полонізацією, окатоличенням як засобами духовного роззброєння українських земель. Учораших селян-втікачів, духовних аристократів, потенційних громадян України єднала насамперед духовна соборність у вигляді православної античної традиції, яку нові тенденції економічного, суспільно-політичного життя, потреби соціального, національного, релігійного захисту трансформували у освітній Ренесанс – мережу унікальних за своїм культурно-історичним змістом навчальних закладів [8]. Вражає їхня соціальна основа. 30 братських шкіл програмою свого релігійного і світського навчання досить органічно поєднували вічне і нове, своє і чуже, керуючись вірою, потребами знань, надією на справедливість, порозумінням з партнерами, братами, одновітцями.

Етнічно-оригінальну, класичну і новоєвропейсько-слов'яно-греко-латинську школу створювали представники різних соціальних верств українського суспільства. Митрополити, шляхтичі, міщани, нащадки селянських родів ставали фундаторами братських, Острозької, Києво-Могилянської колегій (академій), друкарень, перекладачами, лексикографами, авторами воістину полемічної літератури. Питання змісту освіти середніх і вищих за рівнем шкіл мови, духовної, культурної орієнтації набули широкого соціального резонансу, гострої полемічності, часом безкомпромісності, жертвовності. Для людей сучасних поняття східного обряду фактично втрапило не тільки сакральний, але й культурно-історичний зміст. У зверненні до патріархальної, античної традиції йшов пошук духовних, політичних ідеалів, надійних союзників. Він пронизує не тільки “Ісповідання віри” Петра Могили, яке в 1648 р. на Соборі вселенських патріархів у Ясах було визнано за істинне для всієї Православної церкви Східного обряду, але й філософську та навчальну літературу.

Освітні діячі того часу розвивали не просто національну культуру, але й буквально розбудували державність як духовно-правову Соборність. Доказом цього є історія Київської братської школи [9]. Характерно, що в 1588 р. патріарх Ієремія дав підтверджувальні грамоти Львівському і Київському братствам. Звертає на себе увагу діапазон мислення викладачів братських шкіл і Києво-Могилянської колегії, їхній особливий історизм, античні ремінісценції, усвідомлення складності та значущості культурної традиції долі України, сформованої пересіченням східного і західного типів культурно-істо-

ричного життя. Дві особи ілюструють позитивне вирішення цієї проблеми, заручником якої є наша сучасність. Це Костянтин Острозький і Петро Могила [10]. Минаючи кар'єрні вигоди, які відкривав його статок, репутацію шляхтича, “схизматик” К. Острозький в інтересах культурно-державного майбутнього України порозумівся, об'єднав, примирив духовно-культурний потенціал Герасима і Мелетія Смотрицьких, Івана Федорова, Діонісія Палеолога, Кирила Лукаріса, Яна Лятоса та ін. культурних діячів, для яких культ ще не став антиподом цивілізації [11].

Проблема орієнтирів великих спільнот в реальному житті виступає як духовний, культурно-історичний особистий вибір, позиція. Ілюстрацією пошуків перехідної епохи є особистість Єпіфанія Славинецького. Долаючи крайнощі “трекофілів” та “латинствуючих” у східнослов'янському середовищі, він переконував своїх сучасників, чисельних учнів, “що знамениті отці церкви знали не тільки граматику, а й риторику, софістику, філософію, землеробство, астрономію і всю єлінську мудрість, заради якої покидали вітчизну, щоб на чужині вчитись у знаменитих язичницьких учених” [12]. Відтак, йому вдалось утвердити Україну в умовах бурхливих військово-політичних змагань, які відтіснили на другий план культурну складову історії того часу.

1. Чмихов М. Від яйця-райця до ідеї Спасителя – К., 2001.
2. Бердяев Н. Смысл истории. – М., 1990.
3. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада. – Екатеринбург, 2007.
4. Скуратівський В. Л. Культура нового часу – основні стратегії новоєвропейського культурного розвитку. – К., 2007.
5. Фромм Э. Бегство от свободы. – М., 2008.
6. Німчук В.В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською – К., 1980.
7. Кримський С. Під сигнатурою Софії. – К., 2008.
8. Дзюба Е.Н. Просвящение на Украине. – К., 1987.
9. Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів: 36. наук. пр. – К., 1988.
10. Голубев С.Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: Опыт исторического исследования. – К., 1883.
11. Яворницький Д.І. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. – Дніпропетровськ, 1991.
12. Центральний державний архів давніх актів Росії, м. Москва. – Ф. 124. – Оп. 1. – Спр. 8.

О. М. Жук

ПОСЕЛЕНСЬКА ПОЛІТИКА РОСІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОСЕЛЕНЬ У СЛОБІДСЬКІЙ УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

У 1571 р. кримський хан Девлет-Гірей із татарською ордою несподівано захопив Москву і спалив столицю Росії. Ця подія примусила уряд Російської держави приділити більше уваги південним кордонам. Царем Іваном IV вживалися заходи щодо реорганізації прикордонної служби, що мала стерегти поле довкола Муравського шляху, яким татари вторгалися в московські землі. Збільшувалося число служилих людей – сторожової варті і станичників, поширювалася мережа пунктів для розміщення варті і маршрутів для станичників. До їх числа, крім „государевих людей”, залучали також і українських козаків-черкасців і киян, які займалися промислами в розлогих прикордонних пустинях. Розроблений для сторожі військовий регламент встановлював суворі правила: “Сторожам, що несуть варту, з коней не лазити, а змінюючись їздити по урочищах на право і наліво по два чоловіка за наказами, які їм дадуть воеводи. А зупинок їм не робити і вогні розкладати не в